

PRANTSUSE VAIMU ILMUMINE RAHVALE

Kaia Sisask. Noor-Eesti ja prantsuse vaim. (Acta Universitatis Tallinnensis. Humaniora.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2018. 180 lk.

Noor-Eesti on uurimise seisukohast kummaline fenomen. Temast on kirjutatud palju artikleid ja mälestusi ning igas kirjandusloos ja kooliõpikus, kus ametlik ideoloogia on lubanud, on Noor-Eesti sees.¹ Aga Kaia Sisaski töö (ca 130 lk teksti) on alles teine monograafia mõõtu sissevaade Noor-Eesti tegemistesse. Esimene pikem tekst oli 1935. aastal ilmunud Paul Hamburgi 96-leheküljeline „Noor-Eesti: olemus ja kirjandus-kultuuriline tegevus”. See pole

¹ Vt nt bibliograafiat: S. Olesk, M. Laak, Noor-Eesti rollist eesti kirjandus- ja kultuuriloos. – Methis. Studia humaniora Estonica 2008, nr 1–2, lk 18–20.

süvauurimus, vaid ülevaade emakeele ja kirjanduse õpperaamatute sarjas, samas ajastuomaselt üsna Noor-Eestikriitiline (Hamburgi lemmiksõnad on *segane, ähmane, udune, oskamatu* jms). Järgmised uurivad kogumikud ilmusid Noor-Eesti 100. aastapäeva konverentside järelkajana: Tallinna Ülikooli konverentsile toetuv kogumik „Noor-Eesti 100. Kriitilisi ja võrdlevaid tagasi-vaateid” (2006) ja Tartus toimunud konverentside materjale sisaldav Methise kaksiknumber „Noor-Eesti kümme aastat: esteetika ja tähendus” (2008, nr 1–2).

Sisaski raamat algab sissejuhatusena nagu ikka. Selles seab autor eesmärgiks valgustada Noor-Eesti prantsuse tausta, kõneleb oma meetoditest jms. Ja rõhutab, et tema jaoks on oluline näidata Noor-Eesti ambivalentstust, kunst-

kunsti-pärast idee ja eesti rahvusliku identiteedi idee põrkumisi. Etteruttavalt, ennekõike on see raamat minu arvates siiski prantsuse tausta avamine. Põrkumist on vähe.

Järgnevad sissejuhatavad peatükid. Esimene peatükk kaardistab erinevaid seisukohti prantsuse ja (noor)eesti suhetest. Teine peatükk annab ülevaate prantsuse kirjanduse tõlgetest ja retseptisioonist eesti keeles. Mõlemad on kenad ja mõlemast teemast oleks tahtnud lugeda pikemalt. Eriti oleks oodanud enam juttu venekeelsest kultuuri-ruumist ja vene keele vahendajarollist. Arvestades, et tollane vene kirjandus oli tugevalt seotud prantsuse omaga ja nooreestlaste haridus venekeelne.

Aga selle kõrval oli ka üllatus. Kuigi Sisaski töö toetub doktoriväitekirjale ja on ilmunud ülikooli raamatusarjas, puudub selles pikem ülevaade Noor-Eesti varasemast käsitlusest. Samuti üldisem sissevaade Noor-Eesti olemisse ja tegemisse. See oluiks mu arvates oluline ja mitte ainult sellepärast, et lugeja saaks kõik ühest kohast kätte. Ennekõike sellepärast, et tegelikult on Noor-Eesti siiani probleem. See algab fundamentaalsetest küsimustest. Kes on õieti nooreestlased? Tuglas, Suits, Aavik, Ridala, Linde. Aga veel? Noor-Eesti tipp- ja hilisajal seal väga põhimõttelisi tekste produtseerinud Semper? Tuglase abiga järjekindlalt avaldatud Oks ja Heiberg? Tammsaare? Kallas? Tassa?

Milline oli Noor-Eesti tuum? Ennekõike Suits tähistas väga teravalt kaks piiri. Esmalt piiri üldise liikumise ja kindla kultuurivaatega rühma vahele aastatel 1900–1910. Ja veidi vaiksemalt maailmasõja algusesse uue perioodi alguse. Just teine periood, mida kannab estetiklik kirjandusvaade, oli järeltulijate jaoks keskne. Nii keskne, et 1920. aastate lõpu eluläheduslaste terav kriitika Suitsu ja Tuglase kohta lähtus just tollastest estetiklikest vaadetest. Samal ajal kui eluläheduslastega teravalt väidelnud Suits tõstis esile hoopis kolmandat perioodi ehk maailmasõjaaegset

tegevust, mis ütles lahti estetiklikust positsioonist.²

Millised on need allikad, millele toetudes Noor-Eestist mõtelda? See on tegelikult kõige olulisem. Hamburg rõhutas 1935. aastal, et Noor-Eesti uurimises domineerib nooreestlaste endi enesehinnang, mis aga on kõige ebausaldusväärsem lähtekoht. Methise avasõnas pakuvad Sirje Olesk ja Marin Laak pika ülevaate Noor-Eesti retseptisioonist. Aga sellest paistab endiselt läbi igasuguse Noor-Eesti-kriitilise retseptisiooni vältimine või ka kritiseerimine (Hamburgi tööd selles ei mainita).

Raamatu analüütiline osa jaguneb laias laastus kaheks. Ühele poole jäävad konkreetsete tekstide ja autorite ülevaadet-analüüsid (viies, kuues ja seitsmes peatükk), teisele poole üldistavamad peatükid ja üldistused laiemalt.

Konkreetsete analüüside osad on väga head. Eriti viies peatükk, mis toob välja palju varjatud ja ka varjamata seoseid prantsuse taustadega. Lihtsalt mõned kenad detailid. Luuletõlgete analüüsis (nt lk 81–83) leidub Noor-Eesti ideoloogiaga hästi sobiv religioosse sõnavara oluline vähendamine tõlgetes. Ja oluline rõhutus, et Noor-Eesti ei läinud eriti nähtava maailma taha, transtsendentsusesse. (Siia oleks võinud lisada näiteks sellega hästi haakuva Ernst Enno vaenamise Tuglase poolt.) Seal leiab ka konkreetsetes luuletustes Verlaine'i ja Baudelaire'i mõjude või analoogiatega väljatoomise, kust paistab silma Verlaine'i oluline roll. Aga elegantne on ka nt Noor-Eesti sidumine Noor-Belgiaga (lk 36) jm. Nojah, nagu ikka, heast on raske pikalt kirjutada, ent see osa peab olema kohustuslik kirjandus kõigile Noor-Eesti tulevastele uurijatele.

Raamatus on kaks autoripeatükki: Aavik ja Tuglas. Valik on selge, kuigi ma oleks soovinud lisaks kolmandat

² Viitan siin iseendale: T. Hennoste, Elulähedus ja vaimulähedus: eesti kirjanduse noore põlvkonna manifestid 1920. aastatel. 2. osa: Mäss. – Looming 2007, nr 8, lk 1228–1248.

peatükki Semperist, liiatigi kui suur osa materjalist on raamatu eri kohtades tegelikult olemas.

Aaviku prantsuse taustad ja seosed on hästi välja toodud, keskseks teemaks muidugi keeleuendus ja „Ruth”. Vastavalt oma fookusele toob Sisask välja Aaviku keeleuenduse prantsusepoolseid, sh estetistlikke-dekadentlikke inspiratsiooniallikaid (Renanist sümbolismiteooriani). Need on olulised asjad, mida eestikesksed keeleuurijad eriti rõhutanud ei ole. Kui norida, siis oleks vajanud esiletoomist tõik, et Aaviku lähtekohaks oli ikkagi eesti keele puudulikkus, mis ei võimaldanud luua temale huvitavat haritlaskirjandust. Ja et tema keelemõtlemise komplekti kuulus lisaks esteetikale ja herderlikule rahvavaimule ka keele kui suhtlemisvahendi (sajandialguse vaimus masina) rõhutamine. Need seigad oleks toonud välja just alguses pakutud prantsuse/universaalsuse ja eesti pörked.

Tuglas on oma teoreetilisi hoiakuid ja taustu põhjalikult kirjeldanud (iseasi, kui palju tema tekstides on tõde ja kui palju enesemüüti loov fantaasia). Siin on keskne muidugi „Felix Ormusson” (1915), mille võimalikud seosed eriti Baudelaire’i ja Huysmansiga toob autor kenasti välja. Aga eriti mõjuv oli mu jaoks „Felix Ormussoni” ja Tuglase sama perioodi esseedes leiduvate mõtete kõrvuti äratrükkimine, mis teeb puust ja punaseks Tuglase tollased kriisid ja muutumised (lk 113–115). Seda oleks tahtnud ise teha... Samas jäävad Tuglase prantsuse seosed siiski Aavikust hapramaks, kuigi ta erinevalt Aavikust elas mitu talve Pariisis. Sellega seoses ilmuvad ühelt poolt teksti sõnad *näib, ilmselt* jms. Teisalt aga esitab autor siin kindlas kõneviisis väiteid, mis panevad mind kahtlema.

Nagu sajandilõpu autorid, ei lähene nud Tuglas loodusele otse, vaid mingi teose kaudu, ütleb Sisask (lk 101). Mulle paistab see liiga tugeva üldistusena. Esiteks toob autor ise välja, et Tuglase taustad olid palju laiemad kui sajandi-

lõpu autoritel (Botticelli, hollandi maalid jm). Ja teisalt, Tuglas kirjutab pigem sellest, kuidas eri kirjandusteosed näitasid talle seni märkamata jäänud aspekte looduses.

Häirima hakkasid ka mõned kontekstist välja kistud laused. Tuglas räägib „Kaksipidi küsimustes” (originaalis „Aja vaim”) ühest tähelepanekust, mille tegemiseks oli tal vaja revolutsiooni oma „esteetilistes väljavaadetes”.³ Sisask teeb sellest programmilise seisukoha (lk 118). Päris nii see ikka mu arvates ei ole.

Rohkem küsimusi tekkiski mul eri peatükkides pakutud üldistuste kohta. Paljud üldväited mulle meeldisid. Näiteks arusaam Noor-Eesti piiripealsusest, kosmopolitismi ja rahvusluse piiril liikumisest ja arusaam nooreestlastest kui vahendajatest keskuse ja perifeeria vahel. Mulle meeldib ka arusaam, et nooreestlased soovisid olla universaalsete väärtuste kehtestajad (ja väga oluline rõhutus: prantsuse mudel oli neile universaalse mudeli kehastus). Aga ikkagi.

Kas nooreestlaste revolutsiooniline hoog taltus peale esimest albumit (mis polnud üldse eriti revolutsioonivaimuline)? Mida teha siis 1905. aasta lõpus ilmunud albumiga „Võitluse päivil”? Või arusaam, et nooreestlastega väidelnud vanem põlvkond kasutas moraali kaitsmist pigem kattevarjuna, nende keskne eesmärk oli omaenese autoriteedi kaitsmine (lk 48). See väide tundub üpris ebausutav, teades vanema põlvkonna arusaamu, milles kristlik moraal oli kesksel kohal.

Veidi ebaselgeks jäi viimane, kaheksas peatükk „Mis on siis ikkagi prantsuse vaim?”. See liigub liiga laias kaares. Alguses on juttu Semperi sümbolismi arusaamadest, siis hoopis tõuküsimusest ning prantsuse ja saksa vaimu vastandamisest. Ja lõpetatakse 1933.–1934. aasta kultuuriorientatsiooni mõtete

³ F. Tuglas, Aja vaim. – F. Tuglas, Aja kaja. Tartu: Varrak, 1919, lk 59.

refereerimisega. Aga peatüki mõttele pihta ma päris ei saanud.

Lõpuks olgu toodud kõige probleemsemad osad. Need olid mu jaoks mõned mõisted, allikad ja viited.

Alustame dekadentsist. Sisask toob terve rea dekadentsi märksõnu: kunstlikkuse hindamine, amoraalne poeet ja moralist koos, metafüüsiline ja pessimistlik hoiak, küüniline naer, ebatõsine suhe kunsti, tülpimus küllastumisest, kannatamise soov, perversioon, hallutsinatsioon, keele- ja stiilikesksus, haruldaste sõnade ja neologismide ihalus jne. See on ilus kokkuvõte, mis toob välja selle mõiste vastuolulisuse. Hea on ka sissevaade keskse dekadentsituvustaja ja -ihaleja Aaviku arusaamadesse ja nende muutumisse. Ka selle esiletõstmine, et Oksa dekadents on midagi muud, tema jaoks on dekadent ääremaade punane mässaja (lk 60). (Oks oleks vajanud ehk pikemat juttu, sest teda on hiljem pidevalt dekadendina sildistatud, ilma sellele eripärale tähelepanu pööramata.)

Probleemid tekivad sellest, et Sisask tahab kasutada dekadentsi katusmõistena. Ma olen juba varem dekadentsi ülilaiendamise osas kahtlusi väljendanud ja need üha süvenevad. Põhjuseid olen varem välja toonud ega hakka siin kordama. Vaid paar seika. Üks on dekadentsi mõiste hajuvus ja vastuolulisus (Sisask ütleb „paradoksaalsus”), mistõttu eri uurijad kasutavad seda sõna erinevalt. Teine on see, et sajandivahetuseks Zola kirjaga „Ma süüdistan” (1898) kulmineerunud Dreyfusi afäär oli äratanud Prantsusmaal teistmoodi arusaamad kirjanduse rollist, mis Noor-Eesti loomise ajal oli saanud valdavaks. Ja teiselt poolt, autorgi toob välja selle, kuidas Noor-Eesti kasutas prantsuse tollast kultuuri laiemalt, lisades dekadentsile palju muud sajandivahetuse ideemaailmast. Ja ütleb ka ise väga täpselt, et nooreestlased ei mahtunud dekadentsikultuuri ära, sest neist ei kadunud kordagi aatelisus ega optimism (lk 142). Nii tekib küsimus, milleks siis see dekadents. Ma arvan endi-

selt, et Aavikul oli õigus, kui ta aastal 1910 kirjutab, et „estetism” on ainus, mille alla noori uuendajatest kirjanikke võib ühendada.⁴

Teine kenasti refereeritud mõiste on prantsuse sümbolism. Samas lähevad siin eesti asja juurde minnes lood kesisemaks. Leidsin väite, et Noor-Eesti jaoks oli sümbolism selle varase perioodi nähtus, sündinud revolutsioonieelsest paatosest ja „edasist perioodi” Tuglas enam sümbolistlikuna ei näinud (lk 68). Sümbolismiga seotakse samas lõigus nt tema „Jumala saar”. Sisask viitab siin Tuglase esseele „Natuke helisemisest ja salvamisest”. See esse polemiseerib Otto Minori (Müntheri) ideoloogiakeskse kriitikaga Noor-Eesti ja uusromantismi vastu (esmatrükk 1910) ning annab ka Tuglase kuulsa uusromantika definitsiooni, mille keskmes on liikumine elunähtuste pindsel kirjeldamiselt nende sisemise mõistmise ja sümbolina käsitlemise poole.⁵ Hakkasin sealt otsima, aga ei leidnud kusagilt väidet, et „Jumala saar” oleks sümbolistlik. Tuglas nimetab seda tööd uusromantiliseks. Ja „Kogutud teoste” variandis järgnevat vormikultuuri arendamise juttu, millele Sisask viitab, esmavariandis lihtsalt ei leia.

Lk 69–70 tuuakse välja balti sümbolismi eripära, aga miskipärast leedu kirjandusuurija Vitautas (Vytautas) Kubiliuse ammuse pisiteksti kaudu. Alles hiljem ja pooljuhuslikult viidatakse Jaan Unduski väga olulisele tööle „Realismi mõiste ümber. F. Tuglase „realism” ja sajandivahetuse kultuur” (1986), mis tegeleb süvitsi sümbolismi ja impressio-nismiga ning Tuglase võimalike allikate ja mõjudega.

Aga olulisim on siiski autori märkus, et nooreestilikkust sümbolismist jäävad välja „sümbolistidele omased põhivas-tandused” (lk 70).

⁴ J. Aavik, Noor-Eesti ja arvustus. – Noor-Eesti 1910, nr 2, lk 114–115.

⁵ F. Tuglas, Natuke helisemisest ja salvamisest. – F. Tuglas, Kirjanduslik päeva-raamat. Tallinn: Varrak, 1921, lk 33.

Uusromantismi ja impressionismi ülevaated jäävad lühikesteks ja pealiskaudseteks. Mingil põhjusel ei ole siin kasutatud eesti autoreid, kes on tollaste mõistete kasutamist analüüsinud (osa nimesid on lk 61 joonealuses ära toodud). Aga see pole suur probleem, prantsuse seisukohast on need ka teisejärgulised.

Kõige enam jäi mind häirima allikate kasutus ja viitamine. Osa viiteid paistab olevat otsekui hiljem „peale kleebitud”. Kas või minu enda monograafia „Eesti kirjanduslik avangard 20. sajandi algul. Hüpped modernismi poole I” (2016) leiduv viide lk 32, kus osutatakse konkreetsele seigale seoses Noor-Eesti manifestiga, kuid viidatakse kogu teosele, mitte selle täpsele leheküljele (lk 115) ja hoopiski mitte varasemale artiklile manifestide kohta.

Ja ennekõike, autor viitab nooreestlastele, eriti Tuglasele väga kaootiliselt. Mõnikord leiab viite esmatrükile, kuid enamasti hoopis hilisematele trükkidele, sh nõukogudeaegsetele. Otsekui oleks ununenud teadmine Tuglase üle-, läbi- ja ümberkirjutamisest, millega mõni tekst on saanud uues trükis mitte ainult

uue pealkirja, vaid ka täiesti uue kuju. Nii tekkis mul mitu korda lühiühendus. Loen, et Tuglas kirjutas „Kaksipidi küsimusi”. Kas ma tõesti olen jätnud nii olulise teksti lugemata? Jumal tänatud, ei. Lihtsalt autor on kasutanud nõukogudeaegset versiooni Tuglase „Aja vaimust”. Või mitu korda viidatud „Natuke helisemisest ja salvamisest”, millest „Kogutud teoste” variandis on alles vaid originaali killuke. Kahjuks on Tuglas likvideerinud kärbete abiga ka omaaegse konteksti, milles see tekst õieti oli kirjutatud ja milles sealseid mõtteid lugeda tuleb.

Lõpetuseks kolm soovi. Esimene, et raamat oleks olnud vähemalt kaks korda mahukam. Teiseks, ma tahaks lugeda Noor-Eesti prantsuse taustast laiemalt kui dekadents-sümbolism. Ja kolmandaks, tahaks, et Kaia Sisask oleks keskendunud palju enam konkreetsetele prantsuse seostele, analoogiatele, taustadele jms. Äkki kirjutaks uue, paksema versiooni? Sel oleks kindlasti üks tänulik lugeja.

TIIT HENNOSTE